

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри перекладу
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського

ПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІРОНІЇ

Іронія є складним і багатоплановим лінгвістичним явищем, яке давно привернуло до себе увагу фахівців зі стилістики й літературознавства. Мовні засоби її вираження докладно вивчено й описано в цілій низці досліджень [1; 2; 3]. Проте тривалий час її прагматичні властивості лишалися поза увагою лінгвістичної науки, лише останніми роками виник інтерес до іронії як мовленнєвого акту і вона стала об'єктом вивчення лінгвістичної прагматики [5, с. 159–174]. Ця стаття є спробою детального розгляду прагматичної, зокрема мовленнєвоактової, структури іронічного висловлювання і можливостей його реалізації в іронічному дискурсі.

І.П. Сусов називає іронію непрямим мовленнєвим актом, пов'язаним із так званою теорією імплікатур Г.П. Грайса [5, с. 159]. Таким мовленнєвим актам (висловлюванням) властиве протиріччя між буквально сказаним (експлікатурою) і фігуральним змістом, що реалізує намір мовця (імплікатурою). Воно виникає через порушення постулату якості у принципі кооперації. Як відомо, постулат якості передбачає дотримання двох субмаксим:

- 1) не кажи того, що ти вважаєш неправдивим;
- 2) не кажи того, для чого тобі бракує достатніх підстав [5, с. 159].

Іронічне висловлювання – це той випадок, коли мовець намагається передати не тільки пряме значення використаного речення, а й додатково дещо інше. Мовець може мати на увазі якусь іншу мету. У такому разі значення мовця відрізняється від значення висловленого речення. Прагматичне значення є набагато ширшим, ніж семантичне, воно охоплює семантичне, може його як посилити, так і приглушити, навіть анігілювати. Саме так відбувається у випадках, натяках, метафорі, іронії тощо:

“I thought you said monsters don't care about mortals. That sword of yours –”

“Yeah,” I said. “Celestial bronze doesn't hurt mortals. Most monsters would ignore you. But Luke...he doesn't care. He'll use mortals, demigods, monsters, whatever. And he'll kill anyone who gets in his way.”

“Nice guy,” Rachel said (Rick Riordan. “The Battle of the Labyrinth”).

Наведений приклад є ілюстрацією зазначеного протиріччя між позитивним змістом речення *“Nice guy”* та додатковою характеристикою надмірної жорстокості, про яку в діалозі йшлося вище. Цілком очевидно, що подання мовного матеріалу саме в такій, іронічній формі надає додатковій стилістичній виразності за рахунок прагматичного чинника.

Спіраючись на комунікативні типи речення, Г.Г. Почепцов увесь корпус мовленнєвих актів розподілив на такі класи: констатив, квеситив, промісив, менасив, директив, реквестив, експресив [4]. Видається доцільним розглянути випадки іронічних висловлювань відповідно до цієї класифікації.

“Your books show the spoil of Cartagena to amount to some ten million livres. The men know – and they are very skilled in these computations – that it exceeds the enormous total of forty millions. They insist that the treasure itself be produced and weighed in their presence, as is the custom among the Brethren of the Coast.”

“I know nothing of filibuster customs.” The gentleman was disdainful.

“But you are learning quickly.”

“What do you mean, you rogue? I am a leader of armies, not of plundering thieves.”

“Oh, but of course!” Blood's irony laughed in his eyes (Sabatini R. “Captain Blood. His Odyssey”).

У наведеному фрагменті діалогу іронічність констативу *“But you are learning quickly”* підтверджується автором тексту. Тут ілюкутивна сила докору, що французький аристократ із титулом барона поводить як звичайний пірат, торгуючись за долю у награбованих скарбах, прихована за формою стилістично нейтрального розповідного речення.

Нерідко в діалогічному дискурсі комуніканти оформлюють іронію у вигляді квеситива:

“But who are these?” And he designated the man and the woman.

Levasseur gnawed his lip, and changed colour. But he controlled himself to answer civilly:

“As you see, two prisoners.”

“Ah! Washed ashore in last night's gale, eh?”

“Not so.” Levasseur contained himself with difficulty before that irony. “They were in the Dutch brig” (Sabatini R. “Captain Blood. His Odyssey”).

Слід зазначити, що за смислом, як демонструють наведені приклади, питання майже не потребують відповіді, отже, наближаються за стилістичним навантаженням до риторичних.

Аналіз граматичної форми питальних речень показав, що іронічним може бути майже будь-яке з них. У наведеному вище фрагменті іронічний мовленнєвий акт виражений загальним питанням. Наступний приклад демонструє іронію у мовленнєвому акті у формі розділового питального речення:

“It is too ‘eavy, all zis ‘Ogwarts food,” they heard her saying grumpily as they left the Great Hall behind her one evening (Ron skulking behind Harry, keen not to be spotted by Fleur). – “I will not fit into my dress robes!”

“Oooh there’s a tragedy,” Hermione snapped as Fleur went out into the entrance hall. “**She really thinks a lot of herself, that one, doesn’t she?**” (Rowling J. “Harry Potter and the Goblet of Fire”).

Іронія може бути вираженою також і у формі спеціального питання:

“Don’t you dare –” squealed Aunt Petunia, but again Vernon waved her down...

“Just in case you’ve forgotten,” said Harry, “I’ve already got a house my godfather left me one. **So what would I want this one? All the happy memories?**” (Rowling J. “Harry Potter and the Deathly Hallows”).

Найменш уживаними в іронічному сенсі є альтернативні питання:

Snape raised his eyebrows and his tone was sardonic as he asked, “Are you intending to let him kill you?”

“Certainly not. You must kill me.”

There was a long silence, broken only by an odd clicking noise. Fawkes the phoenix was gnawing a bit of cuttlebone.

“**Would you like me to do it now?**” asked Snape, his voice heavy with irony. “**Or would you like a few moments to compose an epitaph?**” (Rowling J. “Harry Potter and the Deathly Hallows”).

Вивчення граматичної структури іронічних мовленнєвих актів у діалогічному дискурсі дозволило зафіксувати також використання квеситивів з інвертованим порядком слів:

“**You don’t see me then as an angel of compassion?**”

Palmer laughed gaily. “Bless you, Martin,” he said. “Your irony will be the saving of all three of us” (Murdoch I. “A Severed Head”).

Випадки вжитку мовленнєвих актів іронії у вигляді питальних речень з інвертованим порядком слів відповідають стилістичному призначенню відтворення розмовного стилю у художніх текстах.

Аналіз корпусу мовленнєвих актів з іронічним значенням показав, що як іронічні можуть також використовуватись промісиви:

Don Pedro’s sly little smile suggested subtly complete agreement. “It is understood, then, that you will give orders for the promptest victualling of the ships. His Excellency must not be kept waiting, and, anyway, the ebb will not wait even for him.”

“**Oh, perfectly,**” said Don Sebastian. Irony exaggerated his submission. “**I will give the orders at once**” (Sabatini R. “The Fortunes of Captain Blood”).

Більш напружений емоційний стан учасника діалогу зазвичай виражається у формі непрямого менасиву:

“**...If our illustrious Prime Minister knew nothing of this plot, then let him produce this ‘missing’ nephew,**” Vordrozda’s voice was heavy with sarcasm (Bujold L.M. “The Warrior’s Apprentice”).

Іронічного смислу у процесі розгортання дискурсу набувають також і мовленнєві акти директивного типу. Вони, відповідно, можуть оформлюватись як у вигляді прямого директивного висловлювання, так і у формі більш м’якого, ввічливого реквестиву:

“Well, what else can I say?” Ron shouted, and Harry was glad that Ron was fighting back.

“Oh, I don’t know!” yelled Hermione with awful sarcasm. “**Rack your brains, Ron, that should only take a couple of seconds –**” (Rowling J. “Harry Potter and the Deathly Hallows”).

У наведеному прикладі персонажі перебувають у стані емоційної напруги, що відбивається у тексті у формі прямих висловлювань із порівняно невеликою довжиною. Слід зауважити, що така структура цілком відповідає закономірностям розгортання конфліктної взаємодії, коли синтаксичні особливості реплік учасників свідчать про їхній емоційний стан на момент акту говоріння [6, с. 11–13].

“He’s easy to get along with,” Cordelia assured Dr. Henri. “**Just admire the horses, and ask a few leading questions about the wars, and you can relax and spend the rest of your time listening.**”

Henri’s brows went up, as he searched her face for irony. Henri was a sharp man. Cordelia smiled cheerfully (Bujold L.M. “Shards of Honor”).

Ввічлива форма директивного мовленнєвого акту традиційно має непрямий характер прохання, що відображається у дискурсі реквестивом:

“**Perhaps Lady Vorkosigan would care to stay and visit a while,**” Princess Kareen murmured on cue, with only a faint trace of irony (Bujold L.M. “Barragar”).

У наведеному прикладі запрошення підкреслено оформлюється комунікантом як увічливе і зроблене за всіма правилами етикету. Дія відбувається у формальних умовах королівського прийому високопоставлених осіб держави. Про іронічний характер прохання свідчить авторський коментар. Слід окремо вказати на той факт, що автори художніх творів у більшості випадків екстралінгвістично (авторськими ремарками) звертають увагу читача на іронічність дискурсу персонажів. Це свідчить про їхній свідомий намір привернути увагу до іронії як надзвичайно важливого для реалізації задуму стилістичного засобу і спробу додатковими засобами забезпечити досягнення бажаного перлокутивного ефекту.

Поширеним для вираження іронії мовленнєвим актом є експресив:

“I desire, sir, that we be friends,” said he suavely.

“**That’s mighty condescending of you!**”

Lord Julian ignored the obvious sarcasm.

“It’s an odd coincidence that we should have been brought together in this fashion, considering that I came out to the Indies especially to seek you.”

“Ye’re not by any means the first to do that,” the other scoffed. “But they’ve mainly been Spaniards, and they hadn’t your luck” (Sabatini R. “Captain Blood. His Odyssey”);

Instead of a piecemeal collapse beginning that afternoon – the hour when Lieutenant Bone had calculated the first Dendarii payroll chits would start bouncing – it would be just one great crash at an undefined future date. Hooray (Bujold L.M. “Brothers in Arms”).

У наведених прикладах комунікантами демонструється перебільшене захоплення, яке за формою суперечить негативному ставленню до ситуації. Таким чином, імплікатура висловлення постає із протилежним знаком до експлікатури. Типовою рисою іронії, як відомо, є саме позитивна експлікатура і негативна імплікатура.

В окремий розряд виокремлюється такий тип мовленнєвих актів, як перформативні висловлювання. Незважаючи на той факт, що вони не розглядаються у лінгвістиці як непрямі, перформативи так само є надзвичайно ефективним засобом вираження іронії. У випадку з іронічними перформативами спостерігається дещо особлива закономірність: у перформативах факт відсутності збігу імплікатури й експлікатури висловлювання не є обов'язковим. Нижченаведений приклад ілюструє традиційне розходження наміру мовця і форми висловлювання:

“You confound me, Lord Vorkosigan. I believe I’m finally beginning to understand why Illyan always...”

“Why Illyan what?” Miles prodded after a long moment.

A lopsided smile lightened Haroche’s heavy face. “Came out of your debriefings swearing under his breath. And then promptly turned around and sent you out again on the stickiest assignments he had.”

Miles essayed a short, ironic salaam in Haroche’s direction. “Thank you, General” (Bujold L.M. “Memory”).

Наступний фрагмент такого розходження не містить. Тут іронічним є підкреслення формальності самої ситуації, коли подарунок, який робить хазяїн слугі, відбувається в антуражі дозволу ним користуватися протягом необмеженого часу:

“I see.” He smiled a little. “Lieutenant Koudelka, as your commanding officer and a vassal secundus to Ezar Vorbarra, I am officially issuing you this weapon of mine, to carry in the service of the Emperor, long may he rule.” The unavoidable irony of the formal phrase tightened his mouth, but he shook off the blackness, and handed the stick back to Koudelka, who bloomed again (Bujold L.M. “Barrayar”).

Аналіз відібраного методом суцільної вибірки мовного матеріалу на предмет мовноактової приналежності іронічних висловлювань дозволив встановити таку закономірність щодо частотності їх використання у дискурсі: найуживанішими є констативи (34% від загального обсягу дослідженого матеріалу), а також квеситиви (32%) й експресиви (21%). Менш частотним є використання директивних і реквестивних мовленнєвих актів (10%), а також мовленнєвих актів розряду промісив/менасив (3%).

У процесі вивчення простежується також тенденція до поєднання кількох іронічних мовленнєвих актів у межах одного комунікативного ходу з метою інтенсифікації іронії і створення атмосфери сарказму – найвищої точки прояву іронії:

“Yeah, let’s go to Albania. Shouldn’t take more than an afternoon to search an entire country,” said Ron sarcastically (Rowling J. “Harry Potter and the Deathly Hallows”).

Аналіз текстів сучасної світової художньої літератури показав, що іронія є одним із найефективніших засобів дії на свідомість читача, а її роль у світоглядній позиції людства неухильно зростає, що, у свою чергу, потребує засобів інтенсифікації її вираження. Механізм інтенсифікації ефективного впливу іронії здійснюється не лише традиційними засобами через позитивно-оцінні вирази стосовно негативних дій або станів і додаткових авторських коментарів, а й через процес конвергентного вживання різних наборів тропів та фігур як у межах одного мовного рівня, так і шляхом найрізноманітнішого спектру їх комбінацій.

Результати проведеного дослідження дають змогу стверджувати, що роль іронії у культурному і суспільному житті постійно підвищується, поступово перетворюючись із суто стилістичного прийому на своєрідний спосіб мислення, світоглядну позицію. Прагматичний підхід до вивчення іронії відкриває нові перспективи в її трактовці як у літературознавстві, так і в її лінгвістичному тлумаченні.

Література:

1. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : [монографія] / Л.Р. Безугла. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
2. Петрова О.Г. Типы иронии в художественном тексте: концептуальная и контекстуальная ирония / О.Г. Петрова // Известия Саратовского университета. – 2011. – Т. 11. Серия «Филология. Журналистика». – Вып. 3. – С. 25–30.
3. Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии / С.И. Походня. – К. : Наукова думка, 1989. – 128 с.
4. Почепцов Г.Г. О месте прагматического элемента в лингвистическом описании / Г.Г. Почепцов // Прагматические и семантические аспекты синтаксиса. – Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1985. – С. 12–18.
5. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов. – Винница : Нова книга, 2009. – 272 с.
6. Фадеева О.В. Стратегии и тактики конфликтного дискурса : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.В. Фадеева. – К., 2000. – 18 с.

Анотація

О. ФАДЕЕВА. ПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІРОНІЇ

У статті досліджуються прагматичні особливості іронічних висловлювань як непрямих мовленнєвих актів. Основна увага зосереджена на прагматичному ефекті, створеному різними розрядами іронічних мовленнєвих актів. Встановлюються закономірності й частотність вживання мовленнєвих актів іронії у художніх творах ХХ – ХХІ століть.

Ключові слова: іронія, дискурс, мовленнєвий акт, речення, імплікатура, експлікатура.

Аннотация

Е. ФАДЕЕВА. ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ИРОНИИ

В статье исследуются прагматические особенности иронических высказываний как косвенных речевых актов. Особое внимание уделено прагматическому эффекту, производимому разными разрядами иронических речевых актов. Устанавливаются закономерности и частотность использования речевых актов иронии в художественных произведениях XX – XXI веков.

Ключевые слова: ирония, дискурс, речевой акт, предложение, импликатура, экспликатура.

Summary

O. FADEIEVA. PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF IRONY

The article deals with the pragmatic peculiarities of ironical utterances as indirect speech acts. Special attention is paid to the pragmatic effect produced by different types of ironical speech acts. Regularity and frequency of the irony speech acts used in fiction works of the XX – XXI centuries are established.

Key words: irony, discourse, speech act, sentence, implicature, explicature, pragmatic effect.